

umlju II svetskog rata izgubila je kredit kod svakog, iole umnijeg ljudskog bića. Ali repera apsolutnog više nema: Bog je ostao u XV veku zahvaljujući katoličkoj crkvi koja je Civitas Dei trampila za Civitas terrena. Insistiranje na odredbama hrišćanskog morala, umesto na tajanstvu pobeđe nad smrću, Evropa je dobila jedan površan moral čije trajanje izvirgavaju ruglu Beket, Kami, Kjerkegor, Kafka, da napomenem samo neke. Pa ipak, isti taj moral i dan danas ima ogroman broj pobornika, duhovnu kastu mediokriteta, kojoj pripada i najveći broj pisaca. Treba biti istinski otupeo pa hodajući ivicom ništavila čitati opise balskih haljina Ane Karenjine na sedam osam strana. Šteta koju je *lepa umetnost*, svi ti tolstoji, dime, balzaci, šteta koju je takva »umetnost« nanela ljudskom duhu neizmerna je i čudovišna; na toj lektiri su se napajale generacije iz kojih su potekle najmračnije ličnosti istorije. Svaki bi sedamnaestogodišnjak, čak i danas kada su starovi rock-pevači (takođe pustolovi), svakako više vole da budu Bolkonski nego Moloa, Marso ili Jozef K. Uprkos tome, jedna od te tri sudbine, ovako ili onako modifikovane očekuje svakog čoveka.

KRIZA, MASE I IDEOLOGIJE

Prema Špengleru, suton jedne civilizacije počinje usponom mase. U delu *Propast zapada* on piše: »Civilizacija nalazi pred sobom taj pojam i uništava ga pojmom četvrtog staleža, mase, koja načelno odbacuje kulturu sa svim njenim organskim oblicima. To je nešto apsolutno bezoblično, nešto što proganja svaku vrstu oblika, sve razlike po rangu, uređeni posed, uređeno znanje i sve to proganja sa mržnjom. To je novo nomadstvo svetskih gradova, za koje robovi i varvari u antici, čudra u Indiji, i sve što je samo čovek — bezrazlično obrazuju nešto tekuće i rasplinuto, nešto što se potpuno raspalo sa svojim poreklom, što ne priznaje prošlost, a nema budućnost. Tako četvrti stalež postaje izraz one istorije koja prelazi u bezistoričnost. Masa je kraj, ona je jedno apsolutno ništa«.

Dalekosežnost Špenglerovih reči dobija na jačini kada se prisetimo da su navedeni radovi pisani još za vreme II sv. rata. mnogo pre nego što je tiranija masa postala svetski fenomen. No, mase imaju i svoju politiku koja je najgrublja demagogija; ta politika je usredsređena na to da se ništa ne promeni i ona je posledica duboko poremećene, razorene ljudskosti. Pogledajmo kakav odnos prema stvarnosti ima njena sluškinja, evanđelje masa, ideologija. To je skup krutih dogmi uobličeni u jednostran pogled na svet. Dotle je sve uredu; drugačijeg pogled na svet osim jednostranog nije ni moguće imati. Nevolja nastaje onog trenutka kada stvarnost (u koju spadaju i mase) počne da se tragično razlikuje od slike sklepane u ideološkim pisarnicama: to je početak društvene neuroze jer se ideolozi okomljuju na stvarnost koja je bila tako drska da se razide sa zvaničnom ideologijom. I kao što ego pojedinaca potiskuje sadržaje da bi mu se oni vratili strokuro pojačani, ideolozi posežu za potiskivanjem neprijatnih pojava. Sindrom lakirovke je tu. Dati nekome 150 gr više hleba ne znači promeniti nešto; svrgnuti cara i postaviti prezidijum takođe nije nikakva promena. U prastari kalup ugurava se druga individua i drugačije naziva kalup. Tu dolazimo do jednog vajkadašnjeg sukoba — sukoba kolektivizacije i individualizacije, sukob Isusa i Pilata; sina Božijeg, vertikalno orijentisanog, opsednutog poslednjim stvarima, novim nebom i novom zemljom i Pilata, građanina Rima, hiljadugodišnje imperije, carstva zemaljskog.

TOTALITARNI TIP

Razmotrimo najpre tzv. *totalitarni tip* čoveka, čoveka kolektiva, stvorenja vezanog za zemlju. Po pravilu to je nedorasla, nezrela, nesamostalna ličnost sa iskomplicovanim i nerešivim Edipovim kompleksom. Prisetimo se: Edip je morao ubiti oca da bi oženio svoju majku. Bez snage da savlada realnost, da odraste i da postane ličnost koja je slobodna i koja voli — totalitarni tip ne rešavajući zagonetku sfinge — utapa sebe u bezlično mnoštvo članstva kakve partije. (Izvrstan primer za tu vrstu kompleksa imamo u pojavi raširenoj u Hitlerovo i Staljinovo vreme kada su deca prijavljivala očeve da se bave nedozvoljenim stvarima; tako su simbolično ubijali oca i ženili se za majku personifikovanu otadžbinom) Velika Majka takvom tipu pruža iluziju sigurnosti i idole ljubavi i slobode kojima je dužan da se klanja.

Nasuprot totalitarnom tipu postoji ličnost okrenuta principu individualizacije. Ličnost prezire sva druženja, jer zna da su udruženja slabija i bednika koji samo zajedničkim sangama mogu ostvariti svoje (obično niske) ciljeve. Partijski tip je horizontalan, ličnost je vertikalna. Nasilje kojim totalitarni tipovi pokušavaju da poprave i ovekoveče sopstvenu projektivanu zlobu, nije u stanju da popravi i ovekoveči ništa; ono krvari i razara. Zapravo, postati ličnost i nije ništa drugo do — uprkos svemu — zavoleti čoveka.

Zadatak književnosti, koji je možda bezizgledan u ovom vremenu, jeste da se minuciozno raskrinka i razobličiti istorijski čovek; da se do tačnina pokaže apsurdnost i zlo sveta sagrađenog takvim čovekom. Tu književnost prestaje budući da nije kraj puta nego početak. Na svakoj pojedinačnoj ličnosti ostaje da se opredeli hoće li se zaputiti putem kojim bi morala da se zaputi.

o ćutanju

miroljub radojković

»O retko srećno doba u kojem je dopušteno da misliš šta hoćeš i kažeš šta misliš.«

(Tacit)

Svako vreme krize i upitanosti otvara disput o osobinama ljudskim. Vreme sadašnje i prilike u kojima živimo usmeravaju pažnju u istom pravcu. Sve češće se, i u raznim povodima, postavlja ne samo retoričko, već i vrlo praktično pitanje: Zašto se ćuti? Odgovor se ne čuje jasno.

Ako navedeno pitanje uzmemo kao retoričko, kao povod za traženje odgovora, potrebno je naći pristupni put. Mislim da o ćutanju možemo promišljati pošavši od njegove suprotnosti. Ćutanje je suprotnost govorenju. On je njegov antipod koji nam ne pomaže samo da shvatimo suprotnu pojavu, već može da posluži i da je bolje, tim upravnim svetlom što sa suprotnosti pada, osvetlimo. Ćutanje i govorenje su neraskidivi kao ružno i lepo. Bez ružnog, lepo bismo teško određivali. Da nema averzije spram ružnog, lepo bismo manje voleli. U odsustvu ružnog lepo bismo i teže definisali, mada se u kategorijalnom aparatu poimanje obe strane može završiti paradoksom, kao što je — estetika ružnog!

Dakle, kao što je lepota suprotna ružnom, tako je i ćutanje s onu stranu govorenja. To je logički lako uhvatljiv zaključak. Ali, on nam pristupni put ne otvara kao oštru vododelnicu, već pre kao tačku iz koje polazi mnoštvo staza. Kao što ima nebrojeno mnogo razloga iz kojih se, i zbog kojih se govori, tako mora biti da su i razlozi za ćutanju nebrojeni. Kao što ima mnogo vrsta govorenja, mora da je i ćutanje raznovrsno. Skoro da smo na pragu podozrenja koje obeshrabruje svaki dalji misaoni napor u traženju odgovora na pitanje: Zašto se ćuti? Pa ipak, u mnoštvu mogućih pristupnih puteva kao odgovoru, kao da su na jednom najmnogobrojniji i najmoćljiviji tragovi prethodnika. To je ona staza koja se proteže iz mračnog zaborava prekrivenog iskona i na čijem se koncu kaže: Ćuti se zbog straha od kazne ili gubitka nagrade, odnosno željene vrednosti.

Prototip ovakvog razloga nalazim u zbirci univerzalija ljudskog ponašanja, u Pekićevom »Vremenu čuda«. U parodiji Hristovih dela, pod nazivom »Čudo u Jerusalimu« desio se poučan obrt. Lokalni nemi prosjak i jurodiv — Mesezeveilo — proklinjao je iz dna duše ohole Rimljane, ali budući da nije govorio, zasluživao je svojim kreveljenjem simpatije i milostinju. Njegov susret sa sinom božijim bio je koban. Ne imavši novac Hrist ga je darivao vraćanjem govora: Ne mislim na novac, Judo, jer ako ga mi nemamo, on ga ima. Mislim na blago za kojim žudi njegova duša.«) No, Mesezeveilova duša žudila je za pravim zlatnikom, i nije znala da se desilo čudo. Kad je naredni darodavac — Pilat — hteo da pravim čekinom oglasi milosrdni početak svojeg namesništva Judejom, »Zbi se nešto što kao magnetom okupi oko njih dvojice sve prosjake s kaldrme i privuče gradu koja je stražarila ispred Pretorije, nešto što ni zgranuti Mesezeveilo nije shvatao, mada je sumnjao u one galilejske seljake, i što nije mogao sprečiti ma koliko se upinjao da ne govori ono što misli, a baš to se, neka ga sad Jahve uzme u zaštitu, događalo...«) U lice vlastodršaca nesrećni Mesezeveilo sasuo je sve kletve i pogrde koje su se u njemu godinama razigravale. U trenutku ispunjenja životnog, zlatnog sna, zaslužio je teške batine, a potom, ne mogavši da obuzda govorenje, beše i razapet na krst.

U ovoj minijaturi literarnog genija sažeta je sva argumentacija najčešće odgovora na pitanje: Zašto se ćuti? Pred licem vlasti, pred licem svakog moćnijeg od sebe, čovek se boji da izgovori svoje mišljenje. Mada je, kao što neki kažu, sasvim sazdan od reči, on se duboko sakriva u plaštu ćutanje. Budući da mu pred moćnikom niko i nikakvo čudo ne mogu pomoći, on podrezuje krila svojim krilatim mislima. I kada zna, ili samo misli da je bliži istini nego oni koji je zvanično i bespogovorno tumače — strah ga sprečava da oponira. Ukratko, kao nesretni prosjak, i dalje teži zamišljenoj nagradi i vrednosti, izbegava i samu mogućnost da bude podvrnut kazni. To svakako jeste i u vremenu, i u prostoru, najvažniji razlog zbog koga ljudska jedinka odustaje od govorenja. Budući da život u zajednici podučava da nismo svi jednako moćni, lako se da zaključiti da ni svi ne smemo podjednako zalagati svoju svest i savet za istinu, onakvu kakvom je vidimo i poznamo. O onom tipu zajednice (odnosno društva) u kojoj će se sve jedinice izjednačiti, moćnije razvlastiti a nemoćne uvažiti, hrabro govori samo stvaralački i teorijski um. Da spomenemo samo neke. Vizija komunikativne zajednice, ukidanje instrumentalnog delovanja u korist komunikativnog, pretvaranje odnosa Ja i Ti u harmoniju, širenje svekolikog područja društvene autonomije itd.

No, kao što smo rekli, ka ovakvom tipu zajedničkog i organizovanog života ljudi tek se napreduje. Do ostvarenja vizije, praksa

suzbija razloge za govorenje i dobro opravdava najčešće pominjani i navodjeni razlog za ćutanje. Jedan drugi pisac sazeo ga je u svoju definiciju mitinga, dakle eklatante političke komunikacije. On kaže: Miting je kada jedan govori ono što ne misli a masa čuti ono što misli. ') treći je, pak, obrazlagao moguću šemu društvene organizacije u kojoj se iskreno može govoriti samo u najdubljoj zabit, daleko od staništa i svakog drugog čovjeka osim proverenog sagovornika. ') Četvrti. . . Ukratko, lako i dobro se može uočiti ovaj najprohodniji put ka stoga najčešće pominjanom odgovoru na pitanje: Zašto se čuti? On dolazi iz nemanja hrabrosti. On dolazi iz gorkog iskustva. On, možda, proviruje i iz neizvesne budućnosti. Jer, lako je zamisliti užas koji ispunjava čovjeka u trenutku kada pomisli da će možda doći vreme u kojem će neko drugi moći da čita njegove misli. To bi bilo čudo koje bi daleko nadmašilo delo sina božijeg koji rasplete, još u majčinoj utrobi zapleten jezik nesretnog Mesezeveila. Da li bi se i moćnici koji mogu da kažnjavaju i oduzimaju nagradu toga uplašili? Verovatno, ne. Ako ih do tog vremena ne ukinu, oni bi mogli likovati. Jer, tada bi se, konačno, u njihovoj mreži zakoprcala i svačija, gola golcata misao. Zbog toga se može pravdati izloženi način na koji se najčešće tumači ćutanje pojedinca, grupe, mase. Tumačenje je ujedno rano upozorenje.

Međutim, prema odgovoru na zadato pitanje prokrcen je i jedan manje utaban put. Ne bi valjalo da ta staza ponovo zaraste. A ona ide sasvim drugim pravcem, jer odustajanje od govorenja i pristajanje na ćutanje tumači slobodnom i autonomnom odlukom čovjeka. Kao što za prethodnu verziju savremeni život pruža obilje uslova, čini mi se, i za dragovoljan izbor ćutanja danas ima više nego dovoljno povoda. U tom pravcu usmerava nas Kaneti. »Moć šutnje uvijek se jako cijeni. Ona znači da se čovek može oduprijeti svim vanjskim povodima koje ga potiču na govor, a takvih ima bezbroj. . . Šutnja pretpostavlja točno poznavanje onoga što se prešućuje. Budući da čovek praktički ne šuti zauvijek, on bira između onoga što se može reći i onoga što će prešutjeti. Prešućeno je ono bolje poznato. Ono je preciznije i dragocjenije. Šutnja ga ne samo štiti već se zahvaljujući njoj koncentrira.« ')

U ovakvom pravcu razmišljanja, do razloga za ćutanje stiže se dobrim poznavanjem antipoda – to jest, govorenja. Pozitivan aksiološki sud o ćutanju istovremeno znači da je on negativan za govorenje. I tu nalazim dragoceno zrnice istine. Ako se govorenje isuviše zlorabi, uputnije je ćutati.

Da li se u vremenu današnjem čovek toliko otudio od svoje generičke suštine i drugih ljudi, da govorenje pretvara u radnju inercije? Ponekad, da. Često se govori iz navike, iz rituala. Ljudi se susreću uz nameštene osmehe, uz pozdrav izuste obavezno: Kako si? Odlaze, i pre nego što čuju odgovor. Hitaju dalje (kuda?) mada im se tada može reći i da ste na samrti. Ritual je obavljen. Ko mari za odgovor. Govori se mnogo i da bi se stvorila lažna slika o sebi. Govori se mnogo da bi se dodvorilo mestima na kojima se deli čast i čest. Ako je danas važnije imati nego biti, to je razumljivo. Govori se tek da se naznači da se postoji. Govori se o stvarima koje se ne znaju. Ukratko, duh vremena sticanja, brzih nagrada, hedonizma, hajke množenja. . . – sve to dovelo je do kakofonije ispraznog govorenja. Govori se i govori. Umetnost slušanja sagovornika, da ne kažemo sposobnosti za empatiju, prognana je iz brze, nervozne, rokovima i lažnim potrebama prenapregnute civilizacije.

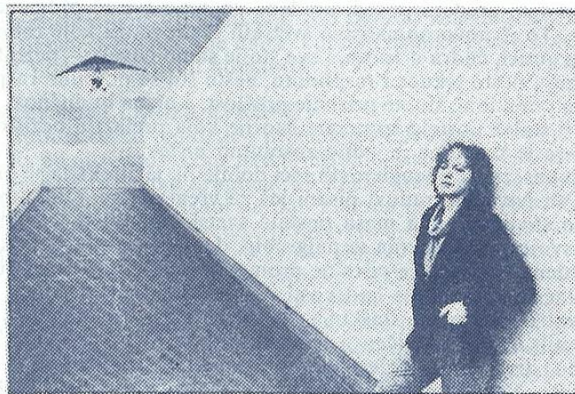
Prema tome, i za ćutanje je potrebna hrabrost. Potrebno je osamiti se naspram zajednice u kojoj se isprazno govori, u kojoj prevladava buka – kako je rekao Atali. Potrebno je usuditi se na razlikovanje od drugih da se ne bi nesuvislo doprinosilo zagađujućoj buci i ispraznom govorenju. Potrebno je poprilično truda da se dođe do nekog preciznog i dragocenog znanja koje ne vredi izlagati inflaciji reči. Takav trud izgleda, privlači sve manje podvižnika. A njih je bilo i, nadajmo se, biće. Zbog njih je nastala izreka: Mudri su tihi, kod drevnih Grka. Na njihovom ponašanju, pretpostavljam, i u našem se narodu zaključilo: Ćutanje je zlato.

Imamo, dakle, isto tako mnogo razloga ga branimo ovakav odgovor na pitanje: Zašto se čuti? Imamo razloga da ponekad zdušno pozdravimo odustajanje od govorenja koje je buka, koje je isprazno, koje je suva ljuštura forme iz koje je izmlela sadržina kao zmija iz pretesnog svlaka. Jer, danas se kao nikada ranije, a i dve navedene izreke mogu to da potvrde, dešava pervertiranje govorenja. Postaje uputno govoriti da bi se stvarno mišljenje ostavilo neiskazanim, da bi se dodvorilo, da bi se manifestovala odanost, da bi se uvežbao konformizam. Istovremeno, to znači da nisu definitivno i sasvim u pravu oni koji ćutanje osuđuju kao čovekovo vrednosti i sposobnosti neprimereno ponašanje. Oni su u pravu ako u čoveku jeste nešto istinito, nešto precizno i dragoceno kako kaže Kaneti, a to ne želi da podeli sa drugima. Nisu u pravu, kada na ćutanje gledaju kao na masku, ako se iza nje ne nalazi lice. Ili, ako je ispod krinke samo karikatura ljudskog lika.

U našem slučaju, ovde i sada, koji je pomalo nervozno vreme upitnosti i krize, čuti se, čini mi se podjednako iz oba navedena razloga. Samo delimično može se dati za pravo onima koji tvrde da smo »ćutolozi« zbog osećanja straha i nemoći, i delimično onima koji kažu da se čuti jer se previše isprazno govori pošto nedovoljno

poznamo usud u kome bivstvujemo. Istovremeno, treba razmotriti i treći, mogući razlog. Da li se čuti zato što smo u zabludi?

I na ovo pitanje odgovor je delimično potvrđan. Sigurno je da u aktuelnom trenutku ovo društvo preispituje ne samo svoje domete, već i svoje zablude. Sigurno je da nismo svi podjednako doprineli ni dometima, pa niti zabludama. Ali, zajednička nam je sudbina da ovde i sada izvršimo temeljno prevrednovanje i društvene realnosti i projekta njene promene. Sadašnji je trenutak čas neizbežnog samoispitivanja i samoposmatranja koji zahteva pregnantan i jasan govor. Kao što je rekao Marks – Kada se govori mutnim jezikom, tu mora da se skrivaju nekakvi interesi. Ako je prevrednovanje ujedno kolektivni čin emancipacije i opredeljivanja, treba prestati sa ispraznim govorenjem, ali i sa ustrašenim ćutanjem. Iskušenje trenutka oseća svaka jedinka kao unutrašnju napetost, kao nicanje aktivističkog odnosa prema realnosti koja se procenjuje. U raljama neizvesnosti i nade mora nastati naboj koji je toliko dragocen za svako kolektivno i demokratsko oslobađanje od zablude, prevrednovanje i određivanje novog kursa. Slučila se situacija iz koje se izlazi po obrasci drevne izreke: Rekoh, i spasih dušu svoju! Ukoliko se ne opredelimo za razrešenje ličnih i društvenih konflikata u etičkom smislu ove maksime – pokazaće se da je čoveku (ne) primereno da čuti, odnosno, da nema u sebi onih dragocnosti i vrednosti koje je čuvao od hlapljenja kroz ritualni i isprazni govor.

A sva je prilika, da izlazi iz krize u kojoj smo sada, počinje prvo temeljnom moralnom obnovom. U temelju etičkog preokreta dosta je mesta za svakog pojedinca. Umesto da njega kao materijal tu ugrađuje neko drugi, on sam mora da iskaže svoju istinu, svoje najdragocenije saznanje i time potpomogne uzdizanje novih, još ljudskijih, još progresivnijih vrednosti. Izazov je, dakle, velik. Primerimo svoje razloge za ustrašeno ćutanje ili za isprazno govorenje. Ne ćutimo kada ne treba, ne govorimo ako nemamo šta da kažemo. Bez toga nema moralne obnove. Razlozi zbog kojih se čuti i ne dela jednako su u nama, kao i izvan nas. Uzmimo ih kao podsticaj za iskreni govor. Ili ćemo čekati vreme čuda?»

1) Borislav Pekić »Vreme čuda«, Beograd, 1965, str. 94.

2) Ibidem, str. 96.

3) Vladimir Vojnović, »Život i priključenje vojnika Čonkina«,

4) Džordž Orvel, »1984«,

5) Elias Canetti »Masa i moć«, Zagreb, 1984, str. 244.

NATJEČAJ ZA KRATKU PRIČU

Omladinski list »Val« i Biblioteka »Val« otvaraju nagradni natječaj za najbolju neobjavljenu kratku priču. Na natječaj se mogu javiti svi pismeni stanovnici SFRJ mladi od 30 godina.

Radove slati na adresu »Val«, Korzo narodne revolucije 2a/I Rijeka, s naznakom »Za natječaj«. Autori su dužni svoje priče (najviše 60 ređaka) poslati u dva primjerka potpisana šifrom do 1. ožujka 1988. godine, a autorstvo će dokazati trećom potpisanom kopijom koju treba poslati najkasnije do 1. travnja 1988. godine.

NAGRADE:

I – 70.000 din.

II – 50.000 din.

III – 30.000 din.

U obzir dolaze sve priče poslane na adresu »Val-a«. Pristigli radovi bit će redovito objavljivani u »Val-u«, a najboljih 20 u knjizi Biblioteka »Val-a«. Rezultati će biti objavljeni po isteku natječaja.